

Medelklassens fruntimmer

Fruntimmersbildningen och skapandet av en svensk medelklasskvinna, ca 1780 till 1820

Paper av Anne Berg, doktorand i Historia vid Uppsala Universitet,
presenterat vid Historikermötet i Lund 2008
Anne.Berg@hist.uu.se

Bildning var ett viktigt instrument i medelklassens klassformeringsprocess vid sidan av andra institutioner som den opinionsbildande pressen och associationsväsendet under det långa 1800-talet.¹ Särskilt tydligt blir detta när man ser till det tidiga 1800-talets medborgarbildning som syftade till att forma ett nytt politiskt klassmedvetande hos den socialt sett heterogena skara som innehade en mellanposition mellan den gamla jordägande aristokratin, hovet och de arbetande skikten.

Medborgarbildningen såsom den yttrade sig i bildningstidskrifter och bildningssällskap, var konstruerad av män och riktade åt män. I bildningssällskap som Manhemsförbundet och Sällskapet för allmänne medborgerlige kunskaper, eller i bildningstidskrifter som *Läsning till utbredande af medborgerliga kunskaper* (1816) eller *Läsning för svenskar* (1811-12), formulerade medelklassens intelligentia, ”medborgare-classens” sociala identitet och gemensamma politiska intressen. Via dessa bildningsinitiativ fostrades med andra ord *medelklassmän*.² I denna artikel kommer jag dock att visa att en *medelklasskvinna* var minst lika viktig att forma när män i mellanposition ”gjorde klass” under decennierna som omgav sekelskiftet 1800 (ca 1780 till 1820).³

Med den så kallade fruntimmersbildningen som exempel kommer jag att visa hur män ur medelklassens intelligentia även försökte integrera de mellanliggande skiktens kvinnor – grosshandlarskorna, prostinnorna, och direktörskorna, eller fröknarna, mamsellerna och fruarna – i en social klassidentitet. Artikeln handlar därmed om hur den nämnda klassens intellektuella konstruerade denna sociala identitet med fokus på dels den sociala tillhörigheten, dels på hur genusrelationerna skulle fungera inom klassen och inom olika verkningssfärer. I ett bredare perspektiv är syftet att belysa det maktförhållande som existerade mellan män och kvinnor i denna klassformeringsprocess’ mer uttalat

¹ Se bl.a. Söderberg, Tom, *Två sekel svensk medelklass*, Stockholm 1972; Jansson, Torkel, *Adertonhundratalets associationer: Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*, Uppsala 1985; Abrahamson, Åke, *Ljus och frihet till näringsfång: Om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi – exemplet Stockholm 1838–1869*, Stockholm 1990; Olsson, Björn, *Den bildade borgaren: Bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk småstad*, Stockholm 1994; Leffler, Marion, *Böcker, bildning, makt: Arbetare, borgare och bildnings roll i klassformeringen i Lund och Helsingborg 1860–1901*, Lund 1999; Simonsen, Anders, *Bland bederligt folk: Organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755–1820*, Göteborg 2001.

² Dessa sällskap och bildningsinitiativ är för närvarande undersökningsobjekt i mitt pågående avhandlingsprojekt om nations- och klassformering: Kampen om nationen: Nationsbildning och nationsbyggare ca 1780 till 1870. Begreppet ”medborgare-class” användes bl.a. i Sällskapet för allmänne medborgerlige kunskapers bildningsskrifter för att ringa in den ”klass” man menade skulle företräda staten och samhällets styrelse, se *Skrifter af Sällskapet för allmänne medborgerlige kunskaper Band I*, Stockholm 1794, s. 202.

³ I artikeln använder jag genomgående begreppet ”medelklass” för att ringa in vilken social identitet som skulle skapas. Anledningen därtill är, vilket kommer att behandlas längre fram i denna artikel, att den sociala positionen ”mitt emellan” underklassen och överklassen var den position intelligentian sökte få kvinnorna att placera sig själva på i den sociala kartan de målade upp.

Utgångspunkt i denna artikel är alltså att klass ”görs” och skapas av människor själva. Klass är en process (från klasser i sig till klasser för sig) som innefattar utvecklandet av ett klassmedvetande, en social klassidentitet. Klassformeringsprocessen är framför allt en kulturell och politisk process som i grunden har materiella orsaker. Se Thompson, E.P., *The Making of the English Working Class*, London 1991 (första utgåvan 1963), s. 9–13. Denna artikel handlar om *en del* av denna process, nämligen det mer uttalade meningsskapandet om hur kvinnorna ur vissa sociala skikt skulle se på sig själva i det sociala landskapet, såsom det formulerades av medelklassens intellektuella. Liksom (bl.a.) Leonore Davidoff och Catherine Hall, utgår jag ifrån att klassformeringsprocesser har en genusdimension gällande både aktörskapet och det sätt på vilket genusrelationerna inom klasser formuleras. Se Davidoff, Leonore – Hall, Catherine, *Family fortunes: men and women of the English middle class, 1780–1850*, London 1992, 30–31.

meningsskapande sidor, men också att visa på hur könsideologier användes i klassformeringsprocessen för att konstruera medelklassens motbilder och naturliggöra en manlig politisk ordning.

Den tidigare forskningen om den svenska medelklassens formering är tämligen rik. Forskare som Sten Carlsson, Tom Söderberg, Martin Åberg, Jonas Frykman och Orvar Löfgren, Christina Florin och Ulla Johansson, har alla bidragit till kunskapen av klassens socioekonomiska struktur, sociala reproduktionsstrategier och kultur. En studie som särskilt bör nämnas i sammanhanget är givetvis Eva Helene Ulvros avhandling *Fruar och mamseller: Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet*, som undersökt de borgerliga kvinnornas kultur, livsstil, värderingar och levnadsförhållanden.⁴ Däremot är det få studier som behandlat konstruktionen av en tillskriven social klassidentitet för just kvinnorna. Vad gäller konstruktionen av medelklassmännen i mer normativt material som rådgivningstidskrifter, har däremot David Tjeder undersökt hur dem konstruerades under det långa 1800-talet.⁵ Denna artikel handlar, delvis som Tjeders avhandling, inte om medelklasskvinnornas attityder och värderingar, om hur de verkligen levde sina liv. Istället ligger min fokus på hur män ur medelklassens intelligentia sökte skapa en social klassidentitet hos dem genom att, i dubbel bemärkelse, ”bilda dem”.

Fruentimmersbildningen och upphovsmännen

I Sverige började utgivningen av tidskrifter, tidningar, handböcker och rådgivningslitteratur riktat till kvinnor, att tillta under 1770-talet för att senare ”slå igenom” decennierna kring sekelskiftet 1800.⁶ Den sammanföll sålunda med pressoffentlighetens framväxt – en av medelklassens främsta arenor i den nya medborgerliga politiska kulturen i lag med associationsväsendet. Det formulerade syftet med tidskrifterna var ofta att visa på moraliska och omoraliska exemplars konsekvenser för familjelivet och för samhället i övrigt. Bildningen var således främst karaktärsdanande, man uppmanade till ett visst uppförande och till att identifiera sig med vissa förebilder.

Dessa publikationer var adresserade till kvinnor ur det ”bildade ståndet”, till ”bildade fruentimmer”, husmödrar eller till damer; med andra ord till kvinnor ur samhällets mellanliggande och övre skikt. Det är kanske inte så förvånande då möjligheten att både köpa och läsa dessa tidskrifter till stora delar berodde på pengar. Själva innehållet talar också för att man faktiskt riktade sig till nämnda publik. Stoffet består i första hand av moraliska berättelser om hur man skall sköta och styra ett hushåll, hur man befäller tjänare, hur man skall bete sig i sällskapslivet och i det allmänna, såväl som i äktenskapet och i hushållet.⁷

Men vilka var fruentimmersbildningens arkitekter? Detta försök till bildning av kvinnor var till stora delar skapad och utgiven av män.⁸ Upphovsmännen var i mångt och mycket desamma som

⁴ Carlsson, Sven, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865: Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, Lund 1973; Söderberg 1972; Åberg, Martin, *En fråga om klass? Borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850-1914*, Göteborg 1991; Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan*, Stockholm 1984; Florin, Christina & Johansson, Ulla, *”Där de härliga lagrarna gro...” Kultur, klass och kön i de svenska läroverken 1850-1914*, Kristiansstad 1993; Ulvros, Eva Helen, *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790-1870*, Lund 1996;

⁵ Tjeder, David, *The Power of Character: Middle-Class Masculinities, 1800-1900*, Stockholm 2003.

⁶ Denna bildnings- och rådgivningslitteratur har uppmärksamats i en rad forskningssammanhang, dock ej med fokus på klassformering: Se t.ex. Örvig, Mary, *Så skulle flickor vara*, Södertälje 1973, s. 15, 40. Kolbe, Gunlög, *Om konsten att konstruera en kvinna: Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz’ romaner*, Göteborg 2001; Hinnemo, Elin, ”Det bästa valet: Hur äktenskap diskuterades i publicerade texter i Sverige kring sekelskiftet 1800”, Magisteruppsats i historia, framlagd vid Historiska Institutionen i Uppsala 2007.

⁷ Se (bl.a.): [Anon.] *Fruentimmers lecture*, Stockholm 1783:1; Malmgren, S (utg.), *Läsning för fruentimmer*, Stockholm 1800:1-3; Granberg, Per Adolf (utg.), *Läsning för fruentimmer*, Stockholm 1808; Rådberg, Adolf Fredrik, *Bref till Fröken von S* eller läsning för bildade fruentimmer i ästhetiska, religiösa, filosofiska och politiska ämnen*, Stockholm 1815, s. 7. Om tidens läsvanor och publik, se Edgren, Henrik, *Publicitet för medborgarmanavett. Det nationellt svenska i Stockholmstidningarna 1810-1831*, Uppsala 2005, s. 24-26. Källmaterialet i artikeln presenteras löpande i fotnoterna.

⁸ När kvinnor var inblandade i bildningstidskrifterna var det uteslutande som skribenter. Dessa namnges dock aldrig utan författaren presenteras som ”et fruentimmer”. Sanningshalten i det påståendet är dock svår att avgöra. Däremot kan sägas att alla tidskrifter och tidningar var sammanställda, utgivna och tryckta av män. Om hur män dominerade utgivningen samt antog kvinnliga författarnamn eller använde en kvinnlig berättarröst, se Larsson, Lisbeth, ”Min kära Syster och oförlikneliga Wän! Om 1700-talets svenska press och dess fruentimmerstidskrifter, i: *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, Band 1, (red.) Elisabeth Möller Jensen, Eva Hættner Aurelius & Anne-Marie Mai, Höganäs 1993, s. 427-430; Helmius, Agneta, *”Det Ohöfveliga Svenska Fruentimret” Om kokboksförfattarinnan Anna Maria Rückersböld och kvinnors villkor på 1700-talet*, Hedemora 1993, s. 11, 47, 76.

samtidigt engagerade sig i att bilda medborgare. Bland de ansvariga återfinns ofrälse publicister som Bengt Johan Törneblad och Carl Deleen – män som decennierna kring sekelskiftet 1800 var aktiva medlemmar i vad som skulle kunna ses som medelklassintelligentians kärntrupp och möjliggörare. De utgav under perioden en mängd bildningstidskrifter i syfte att odla en ”svenskhet”, ”medborgarlighet” eller ”patriotism”. Men till skillnad från fruntimmersbildningen så var dessa bildningstidskrifter inte alltid könskodade vad gäller det explicita tilltalet och därmed den tänkta publiken.⁹

Generellt sett kan man säga att författarna, utgivarna och möjliggörarna av fruntimmersbildningen hade vissa ”common experiences” om man ser till deras sociala bakgrund och sociala position i samhället: de kom ur det skikt av ofrälse ståndspersoner som stod vid sidan av ständs- och rangsamhället – något som förklarar deras politiska engagemang som på det stora hela syftade till att kritisera nämnda samhälle. De var uppväxta i ofrälse familjer med fäder som var sysselsatta inom jordbruk, handel eller stadsförvaltning, eller innehade låga positioner inom den kyrkliga, militära eller civila förvaltningen.¹⁰ Och sönerna gick ofta samma väg. De började studera vid ett universitet, tog ut en examen och försökte sedan försörja sig på den reglerade subskriptionsmarknaden – *Nya Postens* upphovsman Bengt Johan Törneblad kallade dem passande nog ”bildningskrämarerna”.¹¹

Mellan ”präliga hovfröknar” och ”tjenstefolk”

På ett föreställningsmässigt plan handlar klassformeringsprocesser mycket om att formulera sig själv i förhållande till den sociala andre.¹² När den socioekonomiskt sett heterogena medelklassen började definiera sig själv som det mellanliggande skiktet mellan arbetarna eller underklassen, aristokratin eller överklassen, gjorde man det genom att konstruera sociala motsatstyper. I den sociala begreppsvärld som medelklassens intelligentia formulerade talade man om de arbetande klasserna som massan eller pöbeln. ”Folket”, ”tjenstefolket” eller helt enkelt kreti och pleti, utmålades som om de hade ett helt annat ”tänkesätt”, helt andra intressen och kultur än den ”bildade klassen”. Tilltalet medborgare avsåg till exempel inte alla män i riket under början av 1800-talet utan denna beteckning stod ofta i motsats till ”folket” i betydelse det arbetande folket. Ett liknande tilltal formulerades i fruntimmersbildningen men istället för begreppet ”medborgarinna”, som man skulle kunna tänka sig medborgarens partner, användes begreppet ”fruntimmer”.

Tilltalet ”fruntimmer” indikerar att männen riktade sig till kvinnor ur en viss social position. Fruntimmer, ursprungligen ett från tyskan inlånat begrepp för kvinnogemaket eller frustugan, hade nämligen under 1700-talets lopp börjat användas för att beteckna en enskild kvinna ur samhällets högre skikt, innan tilltalet successivt förlorade sin sociala rang under 1800-talets andra hälft.¹³ Fruntimret var till skillnad från bondmorän, tjänarinnan eller kvinnfolket, ett tilltal för den förnäma och bildade kvinnan. Men fruntimret var inte en ”fröken” – en beteckning som i bildningstidskrifterna var reserverad för adelns och hovets kvinnor. Än viktigare är dock att bildningstidskrifter och tidningar för

⁹ Deleen var en frekvent anlitad utgivare som bland annat gav ut tidskriften *Läsning för svenskar* och Törneblad *Föreningen: Skandinaviskt Folkeblad, Svenskt Nationalblad* och tidigare nämnda *Nya Posten*.

¹⁰ Se t.ex. Hofberg, Herman – Heurlin, Frithiof – Millqvist, Viktor, – Rubenson, Olof (red.), ”Fischerström, Johan”, *Svenskt Biografiskt Handlexikon*, del I, Stockholm 1906, s. 336; Hofberg m.fl. 1906, ”Granberg, P. A”, SBH:I, s. 399; Hofberg m.fl. 1906, ”Deléen, Carl Erik”, SBH:I, s. 238; Lindholm, Lars, ”Carl Christoffer Gjörwell”, i: *Svenskt Biografiskt Lexikon*, band 17, Gill, Erik (red.), Stockholm 1969, s. 144–156. Det finns mycket skrivet om dessa publicister och hur de ingick i tidens klassformering, se t.ex. Edgren 2005, s. 51, 57, 102, 103; Söderberg 1972, s. 20–24. Törneblads beteckning på upphovsmännen återfinns i: Törneblad, Bengt Johan, *Ideal till en sann och äkta Qvinnobildning i contrast med den falska Stockholmska*, Stockholm 1815, s. 10. Uttrycket ”common experiences” är hämtat från Thompson 1991, s. 9.

¹¹ Det bör dock sägas att medelklassens formering, liksom andra klassformeringsprocesser, var en ojämn process, i både ett diakront och ett synkront perspektiv. Det rådde ingen konsensus, och särskilt inte i klassformerings tidiga fas, om hur den nya politiska kulturen, det politiska medvetandet eller genusrelationerna skulle fungera. Ett talande exempel på detta är Thomas Thorild som i pamfletten *Man-könets ovärdiga herravälde på jorden; eller Qvinno-könets naturliga böghet; tillika med två berömda Filosofers tankar om Fruntimmer*, Stockholm 1817, gjorde en helt annan uttolkning av medelklasskvinnans politiska status än fruntimmersbildningen generellt förfäktade. Däremot fanns det, liksom vi skall se, vissa bärande föreställningssystem som artikulerades; idéer man var överrens om eller föreställningar som återkommer.

¹² Thompson 1991, s. 8; Abrahamson 1990, s. 179–187.

¹³ För en tidig begreppshistorisk framställning av fruntimmersbegreppets utveckling i Sverige, se Cederschiöld, Gustaf, *Om ordlekar. Och andra uppsatser i språkliga och historiska ämnen*, Stockholm 1910, s. 126–127.

”fruntimmer” skildrade och uppmanade henne till att se sig själv som besittandes just en *mellanposition* på det konstruerade sociala kategorischemat.

Medelklasskvinnans möte med kvinnor och män ur lägre sociala skikt skildras alltid som ett möte som tar plats i hemmet, fruntimrets ”naturliga” plats.¹⁴ Det är därför kanske inte så konstigt att fruntimrets främsta ”sociala andra” är representanter för den grupp av arbetande människor som hon står i ett direkt förhållande till: tjänarna, drängarna och pigorna och övriga som står under hennes tillsyn. Det är alltså den sociala världen inom hushållet som utgör utgångspunkten för männens konstruktion av medelklasskvinnans sociala motsatstyper, ”nedåt” på skalan.

De arbetande grupperna och särskilt tjänarna, framställdes som om de hade helt andra ”tänkesätt”, ”förmögenheter” och ”själsodling”.¹⁵ De var helt enkelt annorlunda i sin essens. Dessutom skildras tjänarna i de bildningsinitiativ som de förekommer, alltid som om de hade fallenhet för i huvudsak två olika beteenden, beroende på kvinnans sätt att förhålla sig till dem. Å ena sidan kunde tjänaren bli god och utföra sitt arbete med tacksamhet och grundlighet. Hon eller han var trogen mot sin överordnad – nästan som ett av hennes barn – så länge fruntimret var vänligt och gav sina befallningar med lugn och trogen arm. Å andra sidan kunde tjänaren bli ondsint. Om fruntimret uppträdde på ett sådant sätt att hon inte lyckades säkra deras kärlek, kunde det leda till att tjänaren aldrig blev trogen, inte skötte sitt arbete och latade sig. Denna tjänare var till och med att betrakta som farlig. Liksom Wilkes Wetenhall skrev i sin fruntimmershandbok, var tjänarna *alltid* i stånd att både tjäna och skada sin överordnade.¹⁶ Logiken i denna konstruerade sociala struktur, är att skildringarna förutsätter och inskräper att det fanns en reell och allestädes närvarande social antagonism mellan personen som organiserade arbetet och personerna som utförde det. Tjänarna var således inte bara i grunden annorlunda än det ”bildade stånd” som adresserades, det fanns också en konflikt mellan dessa till synes väsensskilda grupper.

Men vilket förhållande hade fruntimret till ”dem där uppe” på den sociala skalan? Till skillnad från skildringarna av de underordnade framställs förhållandet till adelns fruar och fröknar som mer kompletterande. Aristokratins kvinnor skildras till och med som dygdemönster i ett par fall.¹⁷ När adelskritik återfinns är det i form av stadsboende hovfröknars ”prål” och onyttä, eller i form av skillnader mellan en ”dygdig” engelsk kultur och en ”utsvävande” fransk hovkultur. Englands ”way of life” framställs ofta som ett föregångsmönster vad gäller konstitutionen, medelklassens moraliska renhet och förhållanden mellan makarna. De hade till skillnad från andra länder en, vad man ansåg, sund ståndscirkulation inom ”fruntimrens corps”. Anledningen därtill, var att kvinnor uppmanades av just aristokratiska fruar till att gifta sig utom sitt stånd. Dessutom hade de inte den fäbless för prål och omoral som man menade fanns i Frankrike och vid det svenska hovet.¹⁸

Stoff som ger uttryck för en positionering ”uppåt” på den konstruerade sociala skalan är betydligt vanligare före sekelskiftet 1800 än efter, och när det förekommer kritik är det just ”hovet” som en egen och avgränsad sfär som kritiserats, inte ”aristokratin” som grupp utan just adelsfröknarna i maktens centrum i huvudstaden. Man kan också vända på resonemanget och säga att det var kretsarna kring hovet och Stockholm som kritiserades, och att medelklassmännen gjorde detta genom att beköna

¹⁴ Något som även lyfts fram i Davidoff & Hall 1992, s. 395.

¹⁵ Se (t.ex.) Nordström, H. A (utg.), *Julkalpp till alla ogifta unga fruntimmer, af en författarinna* [u. årtal/tryckort.], s. 43, citatet s. 43. Denna handbok återfanns i samlingsvolym med trycktmateriel från 1815 till 1817, så publikationen är från detta tidsspann. Den förkortas i fortsättningen [Nordström (u.å.)].

¹⁶ Wilkes, Wetenhall, *Påminnelse til et ungt fruntimmer vid alla förefallande bändelser i detta lifvet*, Västerås 1792, s. 121, 193, 201. Den engelska upplysningskriftsförfattaren Wetenhall trycktes enligt titelbladet av Johan Laur. Horn, ”på desz bekostnad”. Vem som översatte skriften är dock oklart. Bergling, Carl Fr, *Handbok för unga husmödrar; innehållande en kort underrättelse om en husmoders pligter, samt nödig undervisning i de särskilde göromål som kunna förefalla inom ett husbäll*, Lund 1804, s. 4–5, 19–21.

¹⁷ Gjørwell, Carl Christoffer, *Fruntimmers-Tidningar*, Stockholm 1772:2; *Penelope: Ny läsning för fruntimmer* 1818:1, s. 20. Om att medelklassen utmålade adeln som dekadent och lättjefull kring sekelskiftet 1800, se (t.ex.): Ljunggren, Jens, *Kruppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*, Stockholm 1999, s. 48–49.

¹⁸ *Fruntimmers-Tidningar*, Stockholm 1772:2, där denna diskurs är mest framträdande och explicit. Den återfinns dock även senare, se bl.a. Fischerström, Johan (författare) – Lange, Johan Georg (utg.), *Fruntimmers port-feuillen* (Stockholm 1781:3), s. 19; Törneblad 1815, s. 85, 86; Rådberg 1815, s. 32–35. Att pråliga hovdamer framställdes som signifikativt för hovet i Stockholm i den borgerliga diskursen om adeln och kungahuset har uppmärksamats av Lisbeth Larsson och Christine Bladh i andra men samtida källor, se Larsson 1993, s. 427; Bladh, Christine, ”Gendered by Nature, or...? The debate on female and male qualities in the Stockholm newspapers 1770–1830”, i: *Only Human*, (ed.) Arne Jarrick, Stockholm 2000, s. 196–197.

hovet och utmåla det som en dekadent samling av pråliga hovfröknar – något som inskräpte mellanpositionen i sig, och som moraliskt överlägsen andra möjliga positioner. Hursomhelst så utmålades denna hovfröken som ett dåligt ideal för ”fruntimret”, men detta ska för den delen inte tolkas som en kritik av alla adelskvinnor. Det finns nämligen inget som talar för att man med ”hovfröknar” även menade de grevliga eller friherrliga hovens fröknar, utan mer troligt är att man syftade på just det Stockholmska hovet.

Men man kan som jag nämnde se en förskjutning över tid gällande detta. Den rimligaste förklaringen är att merparten av aristokratin successivt under den aktuella tidsperioden blev inordnade eller inordnade sig själva både socialt, ekonomiskt och kulturellt i den nya mellanklassens bredare skara efter att deras privilegier berövats dem. I min mening skall man tolka medelklassintelligentiernas fruntimmersbildning i linje med en sådan inordning. Man kan faktiskt säga att fruntimmerstilltalet överbyggde de sociala, politiska och kulturella skillnaderna mellan adliga och ofrälse ståndspersoners fruar och döttrar samt förde samman dem under en och samma beteckning. Mellanpositionen var på så sett egentligen en överposition mer än något annat. Att männens tänkta publik verkligen identifierade sig eller åtminstone associerade sig själva till den manligt konstruerade fruntimmerskategorin är naturligtvis svårt att bevisa. Men av allt att döma så köptes en tidskrift som *Läsning för fruntimmer* (1800) av både de mellanliggande lagrens och aristokratins fruar.¹⁹

Vikten av att läsarinna skulle identifiera sig med denna ”mellanposition” och att man ville inskräpa att denna position var moraliskt överlägsen de andra sociala positionerna, kan förklara varför niddbilder av medelklasskvinnan ofta framställer henne som lat, odygdig, elak och mer intresserad av smycken än hushållssysslor. I en brevroman som publicerades i *Penelope: Ny läsning för fruntimmer* 1818, ges läsaren två kvinnotyper att identifiera sig med. Den ena, Pauline, är upprorisk, närmast besatt av sitt utseende och trivs inte i sitt äktenskap eller sitt hem. Hon vägrar utföra något arbete i detta hushåll eller att vara en god husfru. Den andra typen, Eleonore, är idealkvinnan. Hon ser efter sin man, sitt hushåll, sina tjänare och skulle aldrig se sig som viktigare än sin make eller vara upprorisk mot honom genom att till exempel säga emot vad han säger.

Pauline gör uppror mot normen och idealet som här får symboliseras av den goda Eleonore. Till exempel skriver den upproriska Pauline följande till sin dygdiga och goda väninna Eleonore: ”Passar det en Svensk Tromans-Fru, eller ens en rik Grossörska, att stå beständigt i köket?” Pauline frågar Eleonore om det är meningen att kvinnor med medel och anseende skall viga hela sitt liv åt att se över och utfodra sina betjänare och pigor, kan hon inte göra andra viktigare saker med sitt liv än att sköta hemmet?²⁰ Sensmoralen i denna historia är att medelklasskvinnan har en plats, nämligen den husliga.

Niddbilder i Paulines anda av den prälfixerade kvinnan som bara beundrar sig själv, sitter framför spegeln och pysslar med sitt utseende förekommer ofta i bildningen som ett slags varnande exempel.²¹ Budskapet var, liksom framhålls i *Fruntimmers port-feuillen* från 1781, att alla kvinnor, även de av högre börd, bildning och stånd, skulle arbeta.²² I Gjørwells *Fruntimmers-Tidningar* finns till och med ett upprop till det mellanliggande skiktets kvinnor att inte efterapa hovfröknarnas omoraliska flärd och lyxkonsumtion.²³ Här uttrycktes oro inför att kvinnorna börjar bli fåfånga och klä sig fint alla dagar

¹⁹ En undersökning av subskriptionslistorna i *Läsning för fruntimmer* 1800:1, talar för att publiken utgjorde en tämligen heterogen skara. Ett genomgående mönster är att prenumeranterna (151 till antalet) kom från urbana miljöer. Hela 48 stycken hade huvudstaden som hemort. De resterande prenumeranterna kom från Karlskrona (37), Karlshamn (18), Falkenberg (16), Kristianstad (11), Göteborg (10), Malmö (7), Kalmar stift plus Kalmar stad (4). Publikens sociala sammansättning är svårare att utreda då det, med undantag av Herr Amiral Psilanderhjelm i Karlskrona, var kvinnorna själva som stod som prenumeranter. Några slutsatser kan dock dras utifrån deras titlar. De tilltalas med makens titel och här finns bl.a. titlar som Prostinna, Rådmanska, Casseurska, Direktörska. När det inte gör det så är deras tilltal i form av ”Demosielle”, ”Fru”, ”Fröken” eller ”Friherrina”. Detta talar för att publiken kom ur de övre skikten i samhället men ändå var ganska heterogen. Här återfinns ju representanter för både de mellanliggande skiktens (handelsmännens, de lägre officerarnas, de fria professionernas, det lägre prästerskapets, de ofrälse ståndspersonernas, possessionaternas och det klassiska borgarståndets) och aristokratins fruar, friherrinnorna.

²⁰ Törneblad, Bengt Johan (medarb.) – Deleen, Carl (tryck), *Penelope: Ny läsning för fruntimmer*, Stockholm 1818:1, s. 25, citatet ur densamma, s. 25. Ibland har tidskrifterna intressanta namn som i detta fall: Penelope är förmodligen döpt efter Odysseus dygdiga och trofasta hustru.

²¹ Se bl.a. *Fruntimmers-Tidningar* 1772:32, s. 251-254; *Fruntimmers port-feuillen* 1781:1, s. 3-10; Nordström, Henrik A (tryck/utg.), *Nyttig och nöjsam läsning för fruntimmer*, Stockholm 1823, s. 16-20.

²² *Fruntimmers port-feuillen* 1781:1, s. 3-10.

²³ *Fruntimmers-Tidningar* 1772:32, s. 251-254.

istället för bara söndagar; och hur de betar sig som hovfröknar genom deras sätt att pryda sig.²⁴ Uppenbarligen fanns det en oro – konstruerad eller reell – över att borgerskapets makar och döttrar höll på att ta till sig hovets kultur, vilket bildningen skulle hejda genom en ”moralisk bildning” där fäbless för klädesprål och last skulle bytas ut mot hushållslighet och dygd.²⁵ Visserligen var man inte överens om hennes kunskaper skulle stanna där eller om hon även skulle fostras i mer politiska kunskaper. Däremot framhöll majoriteten av bildningsinitiativen att kunskaper som gagnade hennes arbete i hemmet var det första hon skulle lära sig.²⁶

Arbetslederskan

De aktuella publikationerna genomsyras av en bestämd idé om att ”fruntimret” skulle handha vad man kallade för ”den inre hushållningen”.²⁷ Över huvud taget är det just hur kvinnan skall vara en god maka som de flesta skrifter behandlar, och alla utgår ifrån – tar för givet – att kvinnans plats var i hemmet och mannens både i och utanför det. Med det inte sagt att det bara var mannen som skulle arbeta. En överksam maka framställdes som en ren nitlott (för maken det vill säga), och fruntimmersbildningen handlade därför till stor del om vikten av att vara en moralisk hustru och en professionell och ekonomiskt sinnad arbetslederska i hushållet.²⁸

Men vad ansåg tidskrifternas författare att en god arbetslederska var för något och vilka var hennes uppgifter? Kvinnan skulle överse hushållets förvaltning, barnens första uppfostran samt tjänarnas arbete och uppfostran.²⁹ En av ”fruntimrets” främsta roller var att verka som just arbetsledare i hushållet genom att överse tjänarnas arbete: ”Det är deras tilldelat lätt att lyda, äfven som vår att befalla”, som det står i *Sedolärande bref för unga fruntimmer* från 1784.³⁰ Inte sällan används historiska berättelser och jämförelser vid konstruktionen av denna självbild. Det antika Greklands kloka husmödrar framställs ofta som goda förebilder, särskilt ifråga om deras goda handhavande av sina slavinnor och organiseringen av sitt hushåll.³¹

Främst hörde det samman med dygder som ordning, sparsamhet och förmågan att hålla tjänarna i ett stramt koppel. Arbetslederskan skulle både fördela sysslorna (se över arbetsdelningen) och se till att tjänarna fick sin lilla del av det som hushållet producerade; det vill säga mat och annan förtjänst. En särskilt viktig uppgift var att hon skulle hålla efter ordningen i hemmet, som framställdes som husmoderns främsta plikt efter plikten mot maken.³² I hemmet skulle trevnad och samförstånd råda och det var upp till arbetslederskan att skapa ett sådant hushåll. Men det var inte samma sorts hygieniska renlighetsideal som formulerades i den borgerliga kulturen runt sekelskiftet 1900.³³ Vid sekelskiftet 1800 handlade ordning uteslutande om social ordning och kontroll, inte om smuts eller fysisk orenlighet. På den punkten skiljer sig inte medelklassintelligentians utgångspunkter från den ”hushållsideologi” som var förhärskande i det tidigmoderna samhället. Det är ingen tvekan om att bildningstidskrifterna utgick ifrån hushållet som samhällets minsta politiska enhet och att mannen och

²⁴ *Fruntimmers-Tidningar* 1772:32, s. 253-254.

²⁵ Om brist på utbildning som orsak till kvinnornas efterapning av hov- och adelskulturen, som tema i den samtida tidningsdebatten, se Bladh 2000, s. 196.

²⁶ Den starkaste skillnaden går mellan de som menar att kvinnan enbart skulle bildas för hennes roll i den privata sfären, och de som menade att hon utöver detta också skulle uppfostras i politiska, samhälleliga, spörsmål. Jämför t.ex. Törneblad 1815 med Rådberg 1815.

²⁷ Se t.ex. *Fruntimmers port-feuillen* 1781:3, s. 19–21. Om hur medelklasskvinnan skulle fungera som hushållets organisatör i England, se Davidoff & Hall 1992, s. 395.

²⁸ Se t.ex. Norberg, Samuel, *Sedolärande bref för unga fruntimmer*, Göteborg 1784, s. 78, 101. Agneta Helmius menar att en sysslös hustru tvärtom var tecken på rikedom och att detta adliga ideal vid denna tid ”sipprar ner” till borgarklassen, se Helmius 1993, s. 53. Detta är intressant då sysslolöshet i fruntimmersbildningen konstruerades som något omoraliskt och förknippat med just ”den andra” hovkulturen och dess ”pråliga” hovfröknar, alltså något medelklassen tog spjörn mot.

²⁹ Jmf Hinnemo 2007, s. 30–31.

³⁰ Norberg 1784, s. 12–13, citatet se s. 13; Norberg, Samuel, *En fullkomligt ägta hustrus bild*, Göteborg 1787, s. 14, 17.

³¹ *Penelope: Ny läsning för fruntimmer* 1818:1, s. 7.

³² Se (t.ex.) Norberg 1784, s. 12–13, 78, 101; Norberg 1787, s. 14–17; Wilkes 1792, s. 121, 193, 201; Bergling 1804, s. 4–5, 19–21; Nordström [u. å.], s. 43.

³³ Frykman, Jonas – Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan*, Stockholm 1983, s. 136-138, 147.

kvinnan hade olika roller i detta hushåll. Istället kan man säga att författarna verkade inom den och sökte omformulera premisserna för den.³⁴

Ordningen i hemmet hörde samman med organiseringen och kontrollen av tjänarna och deras arbete för ”denna lilla Republiques allmänna nytta”.³⁵ Med det föregående avsnittet i minnet, kan man säga att det var viktigt att den naturliga antagonismen mellan ”den bildade klassen” och tjänarna vändes till ett kärleksfullt samförstånd för hushållets överlevnad. Detta ansvar låg på kvinnan. Men hur skulle hon enligt männen uppnå den eftersträlvade ordningen?

Det var enligt författarna viktigt att arbetslederskan satte sig i respekt hos sina underlydande, för utan tjänarnas respekt skulle hon med ens mista deras lojalitet.³⁶ Detsamma gällde om hon var lat. Om hon latade sig i sitt arbete skulle tjänarna göra detsamma och det gick ju inte för sig. Men bildningstidskrifterna inskräpper också att det var viktigt att visa dem känslor och uppskattning. Arbetslederskan skulle vinna deras ”trohet” och kärlek som det ofta uttrycks, men samtidigt vara bestämd och barsk när så behövdes. I bildningstidskrifterna ges ofta rådet att hon skall betrakta sina arbetare som barn som måste ledas in på den rätta vägen. Idealet var att hon skulle handha deras uppfostran i livets alla frågor och särskilt de frågor som hade att göra med moral, uppförande och ”karaktär”, som det står i handboken *Påminnelse til et ungt fruntimmer vid alla förefallande händelser i detta livvet*.³⁷ Arbetslederskan skulle själv tjäna som en förebild i dessa avseenden och samtidigt vara både som en moder, uppfostrare och domare för dem.

Under förutsättningen att man med patriarkalism menar en samförståndsskapande ordning inom hushållet, kan arbetslederskaidealet mycket väl kallas för ett patriarkaliskt ideal och bildningen kan ses som en fostran i delvis patriarkala strategier – hur hon skall reproducera samförståndet mellan producenterna och icke producenterna inom hushållet. Men ”patriarkalisk” skall då förstås som hennes roll som skapare av en särskild vertikal sammanhållning mellan ”arbetarna” och ”arbetsgivarna” i just hushållet.³⁸ För faktum är att det sociala samförståndet i hushållet inte vävdes in i termer av ”Guds ordning” eller med några referenser till varken hustavlarna, Luther eller katekesen; det vill säga med ideologiska element som brukar förknippas med patriarkalismen som det feodala samhällets överideologi.³⁹ Huruvida de religiösa elementen innefattades i hennes samförståndsskapande uppfostran är handböckerna, tidningarna och tidskrifterna tysta om. Författaren bakom *Handbok för unga husmödrar* menade i utilitistisk anda att tjänarnas uppfostran skulle innehålla ”nyttiga ämnen” som ökade deras arbetsförmåga, men det är sällan som själva innehållet nämns så explicit.⁴⁰ Det yttersta bindemedlet var nämligen kvinnan själv, eller mer bestämt hennes naturliga sinne för kärlek och moderlighet.

Ett gott exempel på hur arbetslederskan skulle uppnå den eftersträlvade husliga harmonin ges i bildningsskriften *Julklapp till Alla ogifta unga Fruntimmer*. Att tjänstefolket skall ”ömkas” är ett av de första råden som ges om hur man beter sig mot sina tjänare. Med det menas att det var viktigt att arbetslederskan skulle ha medkänsla med dem hon var satt att styra över – de var ju trots allt också människor och medlemmar i samhället.⁴¹ Besträffningar, aga och hot var till exempel inte effektiva verktyg för att få arbetet att löpa friktionsfritt. Istället skulle arbetslederskan skapa *ett känslomässigt beroende* mellan tjänstefolket och sig själv. Kvinnan ska utnyttja de ”naturliga känslor” hon hade

³⁴ Om hushållsideologin och hushållet som samhällets minsta politiska och ekonomiska enhet i tidigmodern tid, se Stadin, Kekke, *Stånd och genus: Manligheter och kvinnligheter i stormaktstidens Sverige*, Lund 2004, s. 29, 72; Hansen, Anna, *Ordnade hushåll: Genus och kontroll i Jämtland under 1600-talet*, Uppsala 2006, s. 17–22.

³⁵ Norberg 1787, s. 14, 17, citatet se s. 19.

³⁶ Walberg, Carl Gustaf, *Föreläsningar öfver våra pligter vid valet av maka och efter äktenskapets fullbordan; förnämligast i betraktande i anseende till deras vigt för vår tids unga fruntimmer*, Stockholm 1816, s. 66–70.

³⁷ Wilkes 1792, s. 121, 193, 201.

³⁸ Patriarkalismen fick enligt en rad forskare ett uppsving under sekelskiftet 1800 och den byggde på en idé om samförstånd inom hushållet, mellan arbetsledarna och de arbetande. Om detta se t.ex. Ulvros 1996, s. 176–177, och där anförd litteratur. En kritisk diskussion om patriarkalismsbegreppets förklaringskraft i det förkapitalistiska och det industrikapitalistiska samhället finns i Magnusson, Ulf, *Från arbetare till arbetarklass: Klassformering och klassrelationer i Fagersta – ett mellansvenskt brukssamhälle ca 1870–1909*, Uppsala 1996, s. 60–69.

³⁹ Om skillnaden mellan patriarkalism som system i det feodala samhället och i det kapitalistiska, se Magnusson 1996, s. 63–65.

⁴⁰ Bergling 1804, s. 19–21.

⁴¹ Wetenhall 1792, s. 193; Nordström [u. å.], s. 40–44.

fallenhet för – kvinnan framställdes som naturligt skapt för kärlek, moderlighet och ömhet – för att binda de arbetande till sin egen person. Arbetslederskans kärlek skulle nämligen få ”folket” att frivilligt överlämna sin enda egendom, ”friheten”, i utbyte mot värme, kärlek och trygghet. Och när sedan disciplinering behövdes skulle denna ske genom att väcka skamkänslor hos tjänstefolket.⁴² ”Kärleken” kvinnan skulle visa – den som kom så naturligt för henne – var givetvis ett sätt att knyta tjänstefolkets själar till hennes egen person.⁴³ Medelklassintelligentian lyfte med andra ord fram hennes ”naturliga moderlighet” som en patriarkalisk strategi. Men ett allt för nära förhållande mellan arbetslederskan och hennes arbetskraft var däremot inte bra och något man varnade för. Till exempel var ovan nämnda journal strikt på denna punkt. Arbetslederskan skulle absolut aldrig vara förtrogen med sina tjänare för ”det skulle äfven närma dem till ett slags jemnlighet med eder, hvilken aldrig bör äga rum”. Tjänarna fick ju inte börja tro att de hade saker gemensamt med sin arbetsledare, mer än hushållets väl och ve.⁴⁴

Männens naturliga herravälde

Liksom framhållits i en rad klassiska studier av medelklassens formering, inspirerade av den hambermanska dikotomin mellan det offentliga och det privata, innebar klassformeringsprocessen att kvinnan förpassades till den privata sfären, medan den nya politiska kulturens främre rum, den offentliga sfären, blev männens domäner.⁴⁵ Kvinnans plats var i hemmet och hushållet medan mannen hade andra uppdrag utanför det och kunde verka i politiska sammanhang. Arbetslederskan kan ses som männens ideal för hur kvinnorna skulle bete sig i ”sin sfär”. Men trots att idealet hade att bestämma över hushållet och tjänarna så betyder det inte att bildningen förespråkade ett slags jämlikhetsideal. Den genomgående föreställningen om förhållandet mellan medelklassmannen och medelklasskvinnan var att mannen i alla avseenden skulle ha sista ordet i det som angick hushållet, och i det allmänna hade kvinnan ingen som helst roll att spela. ”Kvinnan är icke född att herrska, utan att beherriskas”, som Bengt Johan Törneblad formulerade det.⁴⁶ Detta gällde såväl i den privata som i den offentliga sfären och argumentationen byggde på att man såg just kvinnan och mannen som ”födda” till vissa roller, att de var av två helt väsensskilda naturer, något som för den delen inte uteslöt att det var en av Gud given ordning.⁴⁷

Poängen i flertalet av bildningstidskrifternas uppsatser, skönlitterära texter, dikter eller historiska berättelser var att kvinnor inte kunde utöva makt eller beblanda sig i politiken för att de inte var skapta för det – det låg inte i deras ”natur”. De konstruerade kollektiva erfarenheterna av kvinnlig maktutövning ”sa” nämligen att kombinationen kvinnokön plus statlig makt, alltid slutade i despotism och maktmissbruk. Orsaken till detta sades ofta vara att kvinnan av naturen var mer känsla än förnuft, något som visserligen var goda egenskaper i det privata livet, men helt kontraproduktiva när det kom till arbetet med att styra en nation eller en stat.⁴⁸ Erfarenheterna av männens maktutövning ”sa”, däremot, att män vid statsrodret var det enda naturliga, och då särskilt i den yppersta formen, närmare bestämt republiken – en styrelseform där män diskuterade sig fram till politiska lösningar. Männens oinskränkta makt, sanktionerad av Gud men framför allt given av ”naturen”, framställdes som något grundläggande och i synk med naturen och den gudomliga ordningen, med en direkt koppling till republiken som styrelseform.⁴⁹ Denna ”naturliga” och gudomliga ordning inskräpades ofta med hjälp av en passande historieskrivning.

⁴² Norberg 1784, s. 12; Nordström [u. å.], s. 40–44.

⁴³ *Frintimmers port-feuillen* 1781:3, s. 20–24.; Norberg 1784, s. 106–107.

⁴⁴ Nordström [u. å.], s. 43, citatet s. 43.

⁴⁵ Landes, Joan, *Women and the public sphere in the age of the French Revolution*, Ithaca 1988, s. 3–10.

⁴⁶ Törneblad 1815, s. 61. Se även *Läsning för fruntimmer* 1810:3, s. xii [opag] där man lät trycka Johan Gottfried Göthes ”Kvinnans husliga bestämmelse”, där det explicit står att männens plats var att styra över staten, och kvinnans att styra över hushållet.

⁴⁷ I linje med Thomas Laqueur kan man hävda att skribenterna utgick från och tänkte om ”man” och ”kvinna” i enlighet med en tvåkönsmodell. Se Laqueur, Thomas, *Om könets uppkomst. Hur kroppen blev kvinnlig och manlig*, Stockholm 1994.

⁴⁸ Norberg 1784, s. 106–107.

⁴⁹ Norberg 1787, s. 14, 17, 19; Walberg 1816, s. 78–79. Det bör nämnas att jag i analysen har använt begreppet republik för att komprimera och lyfta fram budskapet om att det var en sådan regeringsform som idealiserades, vilket oftast omtalas genom att berömma det antika Greklands eller det samtida Englands styrelseformer. Men givetvis förekommer republik som begrepp också, i mer manifesta utsagor av samma budskap.

Historieskrivningen om kvinnans politiska status från antiken och framåt, kvinnans olika ställning under despotism visavi republik, framställde henne i regel som "friare" i stater som enbart styrdes av män i jämförelse med andra. Överlag framställs tiden efter antiken som en förtryckarberättelse. Efter det antika Grekland, en period som skildras som en guldålder, hade kvinnor från alla jordens hörn förtryckts av sina män. Förtrycket hade varat ända fram till den nuvarande situationen. Det som sades utmärkte kvinnorna under antiken, var att de var goda arbetsledare i hushållet (vilket ligger i linje med fruntimmersbildningens hävdande av medelklasskvinnan som arbetslederska). En annan sak som utmärkte antiken var enligt författarna att kvinnorna höll sig ifrån den politiska sfären.⁵⁰

Dessa historiska berättelser bar också på budskapet att kvinnor som grupp inte hade premierats av att just kvinnor hade skött styrelsen. Kvinnor associerades automatiskt till den onda despotismen – republikens motsats.⁵¹ Kvinnors status och ställning beskrevs således som varande bättre i samhällen där män styr tillsammans än i furstendömen. Där hade kvinnan kommit till sin fulla rätt, och hennes intressen tagits tillvara på bästa sätt. Däremot kunde kvinnor inte själva tillåtas delta, för varje gång detta hade hänt hade resultatet blivit despotism, och därmed pekades riktlinjer för samtiden ut med hjälp av historien. För dessa historier handlade om hur kvinnan hade gått emot sin könsliga natur. De inskräpte således att kvinnan främst skulle betrakta sig som just kvinna, ett kön, och inte som en tänkbar politisk aktör. Idealet var att medborgaren styrde, "medborgarinnans" enda politiska uppgift var att (rättframt uttryckt) agera livmoder åt "fäderneslandet" genom att ge det "de stridsdugliga sönerna", som det står i *Läsning för fruntimmer* år 1808.⁵² De konstruerade kollektiva politiska erfarenheterna så sålunda att männen skulle sköta politiken och kvinnorna det hushållsliga och att republiken var den ideala politiska formen för hur ett samhälle skulle skötas för att det på bästa sätt stämde överens med de båda könen naturliga egenskaper.

Här kan man återigen peka ut en ganska viktig skillnad mot hur analogin mellan hushållet och riket fungerade i normativa sammanhang, särskilt statliga och kyrkliga, under tidigmodern tid. Visserligen var mannen i äktenskapet fortfarande kvinnans huvud, och mannen var fortfarande satt att ha sista ordet. Men samtidigt var denna ordning inte enbart given av Gud, utan även av naturen och mer bestämt den naturliga skillnaden mellan könen. Hushållet var inte ett litet kungarike utan en liten "republik", som det sades i det förra avsnittet, och den önskade hemmaordningen speglade den stora samhälleliga önskade ordningen. Idén om att mannen skulle ha den yttersta bestämmande och dömande makten var dock beständig.⁵³

Männens herravälde i fråga om styrelsen hade en tillika "naturlig" motsvarighet i den privata sfären. Kvinnan skulle ju vara arbetslederska enligt bildningens ideal, men samtidigt var hon underställd makens herravälde då han var, med C. F. Berglings formulering, "familjens hufvud".⁵⁴ Men vad hände om kvinnan agerade på ett annat sätt? Om hon gick emot den roll bildningen förfäktade, om hon ifrågasatte den maktordning mellan könen inom klassen som förfäktades? Givetvis bjöd bildningen också på varnande moraliska berättelser om vad som kunde hända om kvinnan inte agerade i linje med sin "natur". Brevromanen om den radikala och odygdiga Pauline och den moraliska Eleonore, kan återigen tjäna som ett exempel.

Författaren till brevromanen om Pauline och Eleonore berättar en historia om vad som händer när en maka gör uppror emot normen som säger att mannen är familjens och nationens överhuvud. Pauline ifrågasätter varför kvinnor av högre börd låter sig behärskas av sina makar, varför de likt slavinnor finner sig i deras makars despotism. Förutom avsmaken för den "inre hushållsligheten" så vill hon inte ha barn och hon känner inte de naturliga moderliga känslor som hon borde ha fötts med⁵⁵ –

⁵⁰ *Penelope: Ny läsning för fruntimmer* 1818:1, s. 7; *Läsning för fruntimmer* 1808:1, s. 6-7.

⁵¹ *Läsning för fruntimmer* 1808:1, s. 35, 94-96.

⁵² *Läsning för fruntimmer* 1808:1, s. 19.

⁵³ Om idén om hushållet som mannens lilla kungarike, som en del i den tidigmoderna statens och kyrkans normativa föreställningskomplex i lag med andra föreskrifter som hustavlan, se Stadin 2004, s. 36. Givetvis överlappade argumenten varandra och olika skribenter eller utgivare lade olika mycket vikt vid "naturen" eller "den gudomliga ordningen". Men här märks alltså en början till den sekularisering av argumenten för genusordningen, som framhållits av Davidoff & Hall 1993, s. 147-149.

⁵⁴ Bergling 1804, s. 4. Se även Norberg 1787, s. 22-23.

⁵⁵ *Penelope: Ny läsning för fruntimmer* 1818:1, s. 32.

att just moderskapet var en av kvinnans mest naturliga roller var annars en genomgående föreställning i bildningen.⁵⁶ Det som intresserar Pauline är smink, prål, flärd och storstadens bekvämligheter – sådana saker som i övrigt konstruerades som förknippat med de omoraliska hovfröknarna. Hennes argument – eller det argument författaren låter henne föra fram – är att denna snedvridna maktfördelning mellan könen inte är ”naturlig”.⁵⁷ Men han låter Pauline använda argumentet på ett sådant sätt att hennes argumentation för sin frihet får en komisk-satirisk effekt – så pass otrolig och utanför ramarna att hon framstår som löjlig och helt osannolikt.

Mot Pauline ställs det kvinnliga föredömet, den goda Eleonore som aldrig skulle ställa sig emot sin makes befallningar, eller uppmåna till vad hon kallar för en ”onaturlig” ”toffel-regering” – att kvinnor behärskar sina män och trycker ner dem. Just toffelregerings-motivet blev vanligt inom borgerskapets litteratur under 1800-talet. Enligt Jonas Liliequist blev ”toffeln” en kulturell stereotyp för en förtryckt man som lät sin hustru härskas över honom genom att hon missbrukade hans kärlek till henne.⁵⁸ Skribenterna använde i detta fall denna stereotyp för att påvisa detta onaturliga förhållande. Och det är också därför som Eleonore får gå vinnande ur diskussionen. ”Det goda fruntimret” menar att Paulines inställning är helt orimlig, och att den kommer att leda till despotism. Budskapet var alltså att om alla kvinnor levde som Pauline, skulle det leda till en sämre stat – de män som styrs av sina kvinnor blir dåliga medborgare, ”osäkra och opålitliga”, med fallenhet för osjälvständighet och därmed despotism. Kvinnan utgjorde i sig själv den idealiserade republikens största hot.⁵⁹

En kvinna som satte sig upp mot sin make konstruerades som ett ont, ogudaktigt och onaturligt fruntimmer. Och det kunde i värsta fall leda till hela statens ruin och till att männen blev odugliga medborgare. Maximen i den ovan refererade berättelsen och i resten av bildningens innehåll, var att kvinnor måste låta sina makar härskas över dem både i hushållet och över staten, något annat skulle bara leda till tyranni och despotism.⁶⁰

Bildningen genomsyrades sålunda av en idé om ”männens naturliga herravälde” och kvinnans politiska tystnad, i både det samhälleliga och det hushållsliga. Detta kan jämföras med hur Karin Hassan Jansson menar att perioden 1720 till 1840 kan karaktäriseras som en övergångsperiod från ”fadersvälde till broderskap”.⁶¹ Mycket talar för att det var just idén om ett styrande broderskap som skulle göras till politisk ’common sence’ när man gång efter annan inskräppte kopplingen mellan en stat gemensamt styrd av män och det manliga könet. Detta var i alla fall det som medelklassintelligentian ville att medelklasskvinnorna skulle tycka och tänka om den politiska situationen och om sin egen roll i det framväxande borgerliga samhället.

Avslutning

I denna artikel har jag visat hur kvinnorna blev viktiga att forma och integrera i en föreställning om hur en medelklasskvinna skulle vara, hur samhället skulle fungera och att detta gav männen klara politiska fördelar, såväl utom som inom hemmets väggar. Fruntimmersbildningen kan därför sägas ha fungerat som ett instrument för män ur mellanposition att integrera kvinnor ur samma position, mest troligen också kvinnor ur högre position, i en tillskriven social identitet och självbild.

⁵⁶ *Fruntimmers-Tidningar* 1772:19, s. 151–152; *Läsning för fruntimmer* 1800:1, se artikeln ”Erinran” [opag]; *Läsning för fruntimmer* 1800:3, s. 119; Bergling 1804, s. 19; Törneblad 1815, s. 27–30.

⁵⁷ *Penelope: Ny läsning för fruntimmer* 1818:1, s. 20, 22, 29; citatet, s. 20.

⁵⁸ Liliequist, Jonas, ”Männens våld och väld inom äktenskapet: En studie av kulturella stereotyper från reformationstiden till 1800-talets början”, i: *Mord, misshandel och sexuella övergrepp: Historiska perspektiv på kön och våld*, (red.) Inger Lövkrona, Lund 2001, 107–108.

⁵⁹ *Penelope: Ny läsning för fruntimmer* 1818:1, s. 28.

⁶⁰ Se Wilkes 1792, s. 178–179; *Läsning för fruntimmer* 1808:1, s. 4, 95–96; *Penelope: Ny läsning för fruntimmer* 1818:1, s. 28, 29, 30, 46, 47, 48, 49, 50–54. Här kan man ännu en gång peka ut en skillnad mot tidigare normativa påbud. Medan en tyrann förut karaktäriserades av en man som förvillat sig från den rätta vägen genom att inte se relationen mellan Gud och människan som sin förebild i styrelsekonst; så ansågs en tyrann i dessa bildningstidskrifter vara resultatet av att kvinnan förtrycker sin man. En tyrann var med andra ord resultatet av ”onaturligt” kvinnligt uppförande. Jmf Liliequist 2001, s. 94–95; Stadin 2004, s. 81.

⁶¹ Se Karin Hassan Janssons pågående forskningsprojekt ”Från fadersvälde till broderskap: konstruktioner av kön i svensk samhällsdebatt och reformverksamhet 1720–1840”.

Fruntimmersbildningen konstruerade ett socialt schema där kvinnorna inplacerades på en social mellanposition i förhållande till andra samhällsgrupper. Här förevisade medelklassintelligentian hur kvinnorna stod mellan de arbetande grupperna och vid sidan av fröknarna vid hovet. Till skillnad från hovfröknarna som framställdes som lättjefulla och lata, skulle medelklasskvinnan se på sig själv som en arbetslederska i hushållet som hade att styra över sina tjänare. Men samtidigt var kvinnan underordnad männen i alla avseenden. Männen hade herravälde både i det privata och i det offentliga som dels sanktionerades via referenser till Guds ordning, dels till könens olika naturliga fallenheter. Lika naturligt var att republiken var det styrelsesätt som gav kvinnan den allra största friheten, och därmed den styrelseform där båda könen på ett "naturligt sätt" kom till sin rätt. De konstruerade kollektiva politiska erfarenheterna "sa" nämligen att en manligt styrd stat var bäst "för oss alla" och att det låg i kvinnans eget intresse att omfamna den nya regimen och hennes ickepolitiska roll. Kvinnans tillskrivna klassidentitet skulle alltså präglas av hennes politiska tysthet, i männens perspektiv det vill säga.

Vad kan då detta exempel, män som skulle bilda medelklasskvinnor, säga om medelklassens formering i ett bredare perspektiv? Inledningsvis sa jag att syftet med denna artikel var att belysa det maktförhållande som existerade mellan män och kvinnor i denna klassformeringsprocess⁶² mer uttalat meningsskapande sidor, som det tog sig uttryck i den framväxande pressoffentligheten. Medelklassens formering från 1700-talet slut och över in i 1800-talet var till stora delar ett manligt projekt och det var också ett projekt som byggdes kring idén om "offentliga samtal" och opinionsbildning. Det var dock män som hade tillgång till kommunikationskanalerna, medlen och instrumenten varigenom intressen och kollektiva erfarenheter formulerades. Det var män som kom att skapa den nya politiska kulturen, föreställningen om en allmänhet, publik och offentlighet samt föra "klassens" talan; det vill säga både sin egen och – vilket jag givit exempel på – kvinnornas talan. Forskningen inom detta ämnesområde är tämligen överrens över att män och kvinnor utvecklade separata klassidentiteter.⁶² Men vad jag vilat lyfta fram är att dessa separata klassidentiteter var "man made", i dubbel bemärkelse. Kanske man likt den engelske forskaren Nicholas Hudson ska tala om medelklassmännens klassformering som en form av könskodad anpassningspolitik. Hudson menar nämligen att det krävdes att kvinnorna ur de övre skikten uppfattade sin politiskt underordnade roll som något naturligt för att männen skulle kunna behålla sina politiska maktbaser intakta, och att det var därför som medelklassintelligentians män – författare, publicister och intellektuella – var mån om att neutralisera kvinnan på ett politiskt plan.⁶³ Huruvida Hudsons perspektiv är giltigt för svenska förhållanden behövs det givetvis mer forskning om. Hursomhelst så står det dock klart att det övre skiktet kvinnor hade en marginaliserad och perifer position i denna process när det kommer till den mer politiska och intressegemenskapsformande delen av medelklassens formering.

⁶² Se bl.a. Davidoff & Hall 1992, passim; Ulvros 1996, s. 15–18; Simonson 2001, s. 14–15.

⁶³ Hudson Nicholas, *Samuel Johnson and the Making of Modern England*, Cambridge 2003, s. 44. Hudson kopplar samman männens ideologiproduktion riktad åt medelklasskvinnorna med faktumet att annan engelsk forskning framhållit kontinuiteten i gifta kvinnors och änkers yrkestillhörighet och möjligheten att ägna sig åt för tiden betraktade "kvinnoyrken" eller handel. Konstruktionen av kvinnan i mellanposition som hemmets handhavare, kan således enligt författaren ses som en reaktion mot att den reella kvinnan inkräktade på manliga domäner, nämligen politiken och ekonomin. Huruvida ett liknande resonemang även kan föras för svenska förhållanden saknas det egentligen forskning om. Huruvida Hudsons perspektiv är giltigt för svenska förhållanden behövs det givetvis mer forskning om. Men det kan nämnas att Eva Helene Ulvros undersökning om kvinnorna inom sydsvensk borgerlighet talar för att dessa kvinnor var aktiva i den så kallade offentliga sfären. Ulvros 1996, passim.